

ВІЧНЕ ТА ЗЕМНЕ: РЕПРОДУКЦІЯ ЛЮДИНИ У ПРАВІ І РЕЛІГІЇ

ETERNAL AND EARTHLY: HUMAN REPRODUCTION IN LAW AND RELIGION

Москаленко К.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена взаємодії права і релігії у питаннях, пов'язаних з репродукцією людини. Ставлення до репродукції людини в суспільстві, а відтак і правове регулювання репродуктивних можливостей людини може залежати від багатьох факторів, одним з яких є релігія. Відносини у сфері репродукції людини є особливою сферою регулювання, оскільки нормами права не можна врегулювати всі «інтимні» аспекти репродукції людини. Зазвичай окремі репродуктивні права особи лише охороняються правом, позаяк релігійні положення можуть мати значний вплив на правове регулювання питань репродукції людини. Вплив релігійних приписів на правове регулювання відносин щодо репродукції людини неоднаковий у різних країнах. Автором проаналізовано релігійні канони чотирьох найбільших релігій світу – християнства, ісламу, індуїзму та буддизму і визначено певні закономірності впливу релігійних переконань на правове регулювання відносин щодо репродукції людини.

За результатом проведеної наукової розвідки з'ясовано, що найбільший вплив на формування правових норм у згаданій сфері має іслам, в той час як у християнстві, індуїзмі та буддизмі такий вплив простежується меншою мірою. Найконсервативніші підходи до репродукції людини існують у католицизмі, а у протестантизмі релігійні приписи є найліберальнішими. Відтак, у християнстві немає єдиної позиції стосовно репродукції людини; у країнах, в яких більшість населення є православним, важко виявити єдину закономірність формування законодавчих норм про репродукцію людини, оскільки низка країн є секуляризованими зі зниженням ролі релігії в житті суспільства, в той час як є й країни, де релігія має більший вплив на законодавство. Для країн ісламу – навпаки, характерним є істотне позначення релігійних положень на право у сфері допоміжної репродукції людини й існує, як правило, повна відповідність правових норм нормам релігійним. Приписи індуїзму також мають вплив на відповідне законодавство, однак існують і винятки із загального правила. Що ж до буддизму, то питання репродукції людини практично не згадуються у відповідних релігійних приписах, а тому їх вплив на формування законодавства важко простежити.

Ключові слова: репродуктивні права, репродукція людини, допоміжні репродуктивні технології, релігія, християнство, іслам, індуїзм, буддизм.

The article is dedicated to interaction between law and religion in questions of human reproduction. The attitude towards human reproduction in society and the legal regulation of reproductive choices can depend upon many factors, including religion. Relations in the sphere of human reproduction are a very peculiar sphere of legal regulation, because the legal norms can not regulate all "intimate" aspects of human reproduction. As a rule, separate reproductive rights are protected by the law and the religious rules can make significant influence on legal regulation of human reproduction. The influence of religious rules on legal regulation of the relations on human reproduction is not equal in different countries.

The author has analysed religious canons on human reproduction in four biggest world religions – Christianity, Islam, Hinduism, Buddhism and has defined certain regularities in influence of religious beliefs on legal regulation of relations on human reproduction. As a result of scientific research, the author has concluded that Islam has the biggest influence on the legal norms in the mentioned area, in the meantime in Christianity, Hinduism and Buddhism the influence is much less significant. The attitudes towards human reproduction are the most conservative in Catholicism and the most liberal in Protestantism, therefore in the countries where most inhabitants are Christians, it is very difficult to establish the regularity of legal norms on human reproduction` formation, because one countries are more secularized, while in the other countries religion has bigger influence on legislation. Islamic countries are characterized by large influence of religion on law in the sphere of assisted human reproduction, and the law completely follows religious approach, except some cases. Hinduism also has influence towards legislation on human reproduction, however some existing limitations have certain aim – prevention of domination of private interests over public ones. In Buddhism, the questions of human reproduction are rarely discussed, thus it is difficult to study their influence on the legislation.

Key words: reproductive rights, human reproduction, assisted human reproduction techniques, religion, Christianity, Islam, Hinduism, Buddhism.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що термін «репродукція» вживається в декількох значеннях. Оксфордським словником «репродукція» визначається як акт чи процес відтворення дітей, молодих тварин чи рослин (в одному зі значень) [1], а згідно з тлумачним словником української мови під терміном «репродукція» (теж в одному зі значень) розуміється відтворення, розмноження рослин і тварин [2]. Біологічне прагнення народити потомство є притаманним для всіх ссавців, а тому не дивно, що народження дитини є однією з важливих і бажаних подій і для людини. Ставлення до репродукції людини в суспільстві, а відтак і правове регулювання репродуктивних можливостей людини може залежати від багатьох факторів, одним з яких є релігія. Метою цієї статті є визначення поглядів на репродуктивні можливості людини в залежності від релігійних уявлень, а також впливу релігії на правове регулювання відносин щодо репродукції людини. За основу дослідження в цій статті взято чотири найпоширеніші релігії у світі – християнство, іслам, індуїзм та буддизм [3]. Окремі аспекти впливу релігії на репродукцію людини досліджувались іноземними вченими, як от: Дж. Там, А. Гомез та іншими вченими, однак закономірностей впливу релігії на правове регулювання репродукції людини і досі не визначено.

Релігією визнаються несумісні з науковим світосприйманням погляди та уявлення, в основі яких лежить віра в існування надприродних сил – богів, духів, душ, в їхнє панування над світом; та чи інша віра, віросповідання; те, що сліпо наслідують, чому поклоняються [4]. Релігія може впливати на право по-різному: правові норми можуть формуватись з огляду на релігійні переконання, які панують в суспільстві, або ж держава може санкціонувати релігійні норми [5, с. 119, 136]. Релігія впливає на право й опосередковано, наприклад, шляхом вираження підтримки чи повного заперечення тих чи інших норм права [5, с. 166]. Відносини у сфері репродукції людини є особливою сферою регулювання, оскільки нормами права не можна врегулювати всі «інтимні» аспекти репродукції людини. Зазвичай окремі репродуктивні права особи лише охороняються правом, позаяк релігійні положення можуть мати значний вплив на правове регулювання питань репродукції людини. Отже, вплив релігійних приписів на правове регулювання відносин щодо репродукції людини неоднаковий у різних країнах.

Християнство є найпоширенішою у світі релігією, оскільки його сповідують близько 2,2 мільярдів вірян. У Християнстві вірять в Ісуса Христа, який є втіленням

і проявом Бога [6]. Християнство не є однорідним, до його складу входять католицизм, православ'я та інші розгалуження. *Католицькі норми* щодо репродукції людини містяться в документі під назвою «Інструкція Dignitas Personae з певних біоетичних питань» (далі – Інструкція) [7], виданому Конгрегацією доктрини віри - спеціальним церковним органом Ватикану, завданням якого є «просування та захист доктрини віри та її традицій у всьому Католицькому світі» [8]. Інструкція містить низку прогресивних положень, як от норму про те, що людська істота повинна вважатись людиною з моменту зачаття; з цього самого моменту вона має невід'ємне для кожної людини право на життя» (п. 4 Інструкції). Водночас, окремі положення є доволі консервативними, оскільки Інструкція пов'язує репродукцію людини лише із шлюбом та сім'єю (п. 6 Інструкції), причому Конгрегація доктрини віри визнає шлюбом лише союз чоловіка та жінки, не наділяючи правом на відтворення собі подібних одностатеві пари а також осіб, які перебувають у полігамних союзах. В Інструкції згадуються й принципи, яких слід дотримуватись при лікуванні безпліддя. По-перше, йдеться про право на життя та фізичну цілісність кожної людини з моменту зачаття і до моменту природної смерті; по-друге, в Інструкції наголошується на єдності шлюбу, який означає обопільну повагу до права стати матір'ю або батьком тільки перебуваючи у шлюбі і тільки з іншим з подружжя; по-третє, народження дитини має бути результатом акту любові між подружжям (п. 12 Інструкції). З огляду на це, дозволяються лише допоміжні репродуктивні технології, які допомагають зачаттю статись природньо, внаслідок статевого акту між подружжям (наприклад, із застосуванням гормональної терапії безпліддя, розблокування фалопієвих труб чи операції на них тощо). Інші ж методи лікування безпліддя, такі як: інтродітоплазмична ін'єкція сперми, кріоконсервація ембріонів, кріоконсервація ооцитів, сурогатне материнство та інші методики, за яких запліднення відбувається поза людським організмом, – є неприйнятними для католицької віри. У науковій літературі згадується термін «допоміжні природні репродуктивні процеси», який протиставляється допоміжним репродуктивним технологіям, відповідно до яких безпліддя лікується шляхом нормалізації природнього процесу репродукції людини [9, с. 21]. Якщо ж відповідний процес неможливо налагодити відповідно до принципів католицької віри – пропагується усиновлення, а не застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Погляди на репродукцію людини у *православ'ї* є дуже схожими на католицькі. Православна церква не допускає аборт та прирівнює його до навмисного вбивства; засуджуються церквою сурогатне материнство, донорство статевих клітин, використання протизаплідних засобів, оскільки вони є противними людській природі. Екстракорпоральне запліднення теж заперечується православною церквою з огляду на те, що при заплідненні *in vitro* створюється декілька ембріонів, і після проведення лікування існує імовірність, що «залишкові» ембріони будуть кріоконсервовані, знищені або використані для експериментів, що порушує принцип людської гідності [10, с. 72 - 73]. Припустимим є штучне запліднення статевими клітинами чоловіка, оскільки «воно не порушує цілісності шлюбного союзу, не відрізняється принципово від природного запліднення й відбувається в контексті шлюбних стосунків» [11]. Однак, як згадується у науковій літературі, православна релігія є більш гнучкою і допускає можливість застосування допоміжних репродуктивних технологій у певних випадках. Відповідно до православного принципу Ікономії (можливості «незастосування канонічного припису заради добра особи, без того, щоб ставити під сумнів потребу того ж припису» [12, с. 29]) подружжя пара може звернутись до духовного отця з проханням благословення на застосування допоміжних репродуктивних тех-

нологій, які зазвичай не схвалюються православною церквою. Як зазначається вченими, бездітним парам може бути надано такий дозвіл, в той час як парі, в яких вже є діти, такого дозволу, скоріше за все не буде надано [13, с. 153].

Протестантська церква не визнає владу Папи Римського і сповідує принцип, відповідно до якого кожен християнин персонально відповідає за всі свої вчинки [14]. Статус ембріону у протестантизмі залежить від певного етапу його розвитку, причому зигота не прирівнюється до людської істоти. Протестантська церква визнає контрацепцію, дозволяє аборти за певних обставин, дозволяє трансфер ембріонів, їх преімплантаційну діагностику, донацію сперми, яйцеклітин та ембріонів, але не дозволяє методику сурогатного материнства.

Викладене дозволяє дійти висновку, що у християнстві відсутня єдина позиція щодо репродукції людини, причому найконсервативнішими є підходи щодо репродукції людини у католицизмі, а найліберальнішими – у протестантизмі. Цікаво, що простежити закономірність впливу релігійних поглядів на законодавство тих країн, в яких населення найчастіше сповідує християнство, важко. Наприклад, в Україні, згідно з одним з останніх соціологічних досліджень, громадяни України найчастіше відносять себе до вірних Православної церкви України (34%), а 27,6% «вважають себе православними, але не відносять себе до якоїсь церкви» [15]. Попри таку кількість віруючих і доволі радикальні православні погляди на аборти, контрацепцію та допоміжні репродуктивні технології, чинне українське законодавство щодо здійснення репродуктивних прав людини є ліберальним, адже дозволяє штучне переривання вагітності, застосування допоміжних репродуктивних технологій тощо. У Республіці Польща ж, як свідчить статистика, 86% населення є католиками і законодавство щодо репродуктивних прав є доволі консервативним і містить низку заборон. До прикладу, аборти дозволені лише у випадках, коли вагітність загрожує життю чи здоров'ю вагітної жінки, або коли вагітність наступила внаслідок насильства [16]. У Швейцарській Конфедерації, де кількість католиків та протестантів приблизно однакова (38% є католиками і 27% є протестантами), законодавство щодо репродукції людини теж доволі радикальне забороняє донацію яйцеклітин та ембріонів, сурогатне материнство, вибір статі майбутньої дитини (крім вибору статі за медичними показаннями) тощо [17, с. 8]. Вченим Д.О. Вовком залежно від впливу релігійного чинника на становлення і функціонування правових систем світу було запропоновано виокремлювати секуляризовані правові системи християнських країн, причому дослідник визначає й ознаки цього типу правової системи, до яких відносить в т.ч. й відокремленість права від релігії, а також соціальну важливість права як нормативного регулятора, його розвиненість, превалювання непрямих форм релігійного впливу на право [5, с. 197]. **Отже, в країнах, у яких більшість населення є православним, важко виявити єдину закономірність формування законодавчих норм про репродукцію людини, оскільки низка країн є секуляризованими зі зниженням ролі релігії в житті суспільства, в той час як є й країни, де релігія має більший вплив на законодавство.**

Другою за чисельністю релігією у світі є іслам, який сповідують близько 1,9 мільярда осіб. Іслам є монотеїстичною релігією, має авраамічне коріння. Найбільш поширеним іслам є в країнах Азії та Африки [18]. Інструкція, як діяти в повсякденному житті віруючому мусульманину, має назву «шаріат». Шаріат має т.зв. первинні та вторинні джерела. До первинних джерел шаріату належать: Коран (головна священна книга мусульман), Сунна та Хадіт (автентичні традиції та вислови пророка Мохаммеда), іджма (думка ісламських вчених), кіяс (застосування права за аналогією). Вторинними джерелами шаріату є: істіхсан (вибір однієї з декількох думок юристів), думки

пророка, правові звичаї, громадський добробут та інші джерела [19].

В Корані є згадки про репродукцію людини, наприклад, наголошується на тому, що діти є благословенням Господа, який надає нащадків тим, кому забажає. Деяким людям судилось залишитись бездітними [20]. З огляду на цей припис, в доктрині ісламу вважається, що мати дитину - це не найважливіше в житті, причому індивідуальні випадки безпліддя не загрожують майбутньому людства. Тому у кожній особі є право лікуватись від безпліддя, але вона не має відповідного обов'язку [20]. Для ісламу дуже важливими є питання спадковості та т.зв. «чистоти» роду, тому іслам забороняє усиновлення, адже воно вводить в оману дитину щодо її справжнього генетичного походження та спадковості [19].

Іслам поділяється на дві основні течії – сунізм та шиїзм. Більшість віруючих (приблизно 90%) сповідують сунізм. В сунізмі важливим джерелом права є також фетва, богословсько-правовий висновок муфтія про відповідність тієї або іншої дії, явища Корану і шариату [21]. У 1980 році була видана т.зв. фетва Аль-Ажар, присвячена питанням «штучної інсеминації». Згідно з основними положеннями згаданої фетви, дозволяється застосування допоміжних репродуктивних технологій лише подружжям і лише із застосуванням їх статевих клітин [22]. Сунізм забороняє доніцію сперми, ооцитів та сурогатне материнство. В шиїзмі у 1999 році була прийнята т.зв. Фетва Аятоли Алі Хуссейна Хаменеї, згідно з якою в шиїзмі дозволяється доніція гамет та сурогатне материнство. Цікаво, що згідно з цією фетвою батьками дитини визнаються саме донори сперми та яйцеклітини, а не подружжя, яке лікується за допомогою допоміжних репродуктивних технологій [22, с. 5-9]. Тобто, в шиїзмі панують ліберальніші погляди, ніж в сунізмі. Після згаданих двох фетв, в ісламі була прийнята низка інших фетв, такими організаціями як: Міжнародний ісламський центр вивчення та дослідження населення, Ісламська організація з питань освіти, науки та культури в Рабаті (Марокко) (фетва 2002 року), та фетва Об'єднаних арабських еміратів (2002) [23, с. 3].

Крім згаданих фетв, важливими для ісламського світу є й т.зв. інструкції або керівництва щодо репродукції людини, що ухвалюються на міжнародних конференціях. Як приклад, можна навести Етичне керівництво щодо досліджень репродукції людини в мусульманському світі, прийняте на Першому міжнародному конгресі з біоетики у дослідженнях репродукції людини у 1992 році. Згадане керівництво цілком відповідає «духу» фетви Аль-Ажар, до того ж у ньому йдеться про: неможливість застосування допоміжних репродуктивних технологій після розлучення або смерті чоловіка, сумнівність етичності вагітності дружини під час менопаузи, навіть якщо був використаний криоконсервованний ембріон, зачатий подружжям; те, що дослідження над ембріонами можуть проводитись лише за умови отримання попередньої інформованої згоди подружжя і лише з терапевтичною метою та з дотриманням певних інших умов тощо [19].

Аналізуючи зміст законодавчих актів мусульманських країн, варто зробити висновок про те, що вони відповідають положенням шариату та фетв щодо репродукції людини. Наприклад, закон Алжирської Народної Республіки № 18-11 від 2 липня 2018 року дозволяє доступ до допоміжних репродуктивних технологій подружнім парам, які мають медичні показання і забороняє доніцію, продаж гамет, ембріонів чи сперми. Ці ж положення можна віднайти й у Законі Королівства Бахрейн № 26/17, декреті Арабської Республіки Єгипет № 238/2003, королівському декреті № М/76 Королівства Саудівська Аравія, Законі № 2001-91 Туніської Республіки (щоправда, цим законом дозволяється криоконсервувати гамети неодруженим пацієнтам, якщо їх хвороби можуть вплинути на їх фертильність в майбутньому), постанова Міністерства

здоров'я Турецької Республіки від 3 березня 2010 року. В Йорданському Хашимітському Королівстві відсутній спеціальний закон щодо репродукції людини, однак окремі акти чинного законодавства передбачають кримінальну відповідальність за клонування людини; дозволяють доступ до застосування методик лікування безпліддя лише для подружніх пар з використанням їх гамет; встановлюють особливі правила та умови проведення дослідів на стовбурових клітинах. У Королівстві Марокко у 2018 році був прийнятий Закон № 47.14, який дозволяє подружнім парам застосовувати допоміжні репродуктивні технології, однак якщо пара повністю стерильна – вони не мають такого права; згаданим законом забороняється доніція та продаж гамет, ембріонів, сперми, відібрання ембріонів для наукових досліджень, клонування людини та вибір статі майбутньої дитини, сурогатне материнство. В Об'єднаних Арабських Еміратах дозволяється застосування допоміжних репродуктивних технологій одруженим парам, забороняється сурогатне материнство; забороняються комерційне використання, генетичні модифікації або проведення дослідів на спермі, яйцеклітинах та ембріонах. В літературі зазначається, що Міністерство здоров'я Об'єднаних Арабських Еміратів дозволяло у певних випадках незаміжним жінкам криоконсервувати яйцеклітини [23, с. 5-11].

Таким чином, для країн ісламу є характерним суттєвий вплив релігійних положень на право у сфері допоміжної репродукції людини, повна відповідність правових норм релігійним, за мінімальними винятками.

Третьою за поширеністю релігією у світі є індуїзм, який сповідують близько 1,2 мільярда населення світу. Територіально індуїзм поширений в таких країнах, як Республіка Індія, Народна Республіка Бангладеш, Королівство Бутан, Республіка Фіджі, Республіка Індонезія, Федеративна Демократична Республіка Непал, Республіка Сінгапур та в низці інших країн [24]. На відміну від християнства та ісламу, індуїзм є політеїстичною релігією, оскільки це – віра у багатьох богів. Основними священними текстами в індуїзмі є Веди, Упанішади, а також смриті (тексти, що доповнюють ведичні писання). Основними категоріями в індуїзмі є «карма» та «дхарма». «Дхарма» - це ті властивості, які відрізняють людину від всіх інших створінь та речей. Основним обов'язком людини є народження дитини і лише після народження дитини чоловік та жінка вважаються такими, що виконали своє «біологічне призначення» [25, с. 116]. «Карма» ж означає, що все у світі є взаємопов'язаним та вчинки людини в цьому житті визначають її реінкарнацію в майбутньому житті; основною метою будь-якого життя є «мокша», тобто звільнення від круговороту народжень та смертей, звільнення від мирських страждань. Згідно зі стародавніми священними текстами, дитина є реінкарнацією батька і лише народивши сина, віруючий може розраховувати на мокшу. Народження доньок вважається менш важливою подією. Ці релігійні переконання, а також економічні причини (виховання доньки вимагало більших затрат, ніж виховання сина, оскільки потребувало передання приданого, коли вона виходила заміж), призвели до того, що в Республіці Індія жінки переривали вагітність, коли дізнавались про те, що мають народити дівчинку. У законодавстві Республіки Індія існує чимало норм, спрямованих на заборону пренатального визначення статі дитини, щоб запобігти гендерному дисбалансу населення [26, с. 49].

Оскільки народження дитини з давніх-давен вважалося в індуїзмі надзвичайно важливим, не дивно, що древні священні тексти описують способи вирішення проблеми неможливості народження дитини. Наприклад, в них згадується про ритуал «нійога», згідно з яким, якщо жінка проживає з безплідним чоловіком, або якщо її чоловік помер – інший чоловік (зазвичай, родич її чоловіка) може допомогти їй народити дитину природним шляхом.

У доктрині згадується низка умов для вчинення нійоги: основною метою цього ритуалу є народження дитини; батьком дитини вважатиметься чоловік дружини, а не її біологічний батько, який не має права на визнання свого батьківства; нійога може вчинятись лише один раз (а за виключних умов – двічі); нійога є актом дхарми тощо [27, с. 107]. У священних текстах згадуються також випадки сурогатного материнства та ектогенезу.

Законодавство Республіки Індія до недавнього часу було доволі ліберальним по відношенню до репродукції людини, адже крім питань вибору статі майбутньої дитини, воно дозволяє аборти, застосування низки допоміжних репродуктивних технологій, в тому числі й сурогатного материнства. Саме через такий ліберальний підхід Республіка Індія довгий час була одним із центрів світового медичного туризму, а індустрія сурогатного материнства приносила багатомільйонні прибутки. Однак у 2015 році в Республіці Індія було заборонено комерційне сурогатне материнство для іноземців, а з 2018 року дозволено лише альтруїстичне сурогатне материнство, причому сурогатною матір'ю може бути лише близька родичка майбутніх батьків. Скористатись методикою сурогатного материнства не можуть одинокі батьки, гомосексуальні та неодружені пари [28, с. 2].

Індуїзм значним чином впливає на законодавство, однак існують і виключення з загального правила. Як правильно зазначає Д.О. Вовк, характеризуючи риси правових систем неаврамістичних релігій, у них домінують колективні цінності та права над індивідуальними [5, с. 158]. Обмеження, які запроваджені в законодавстві Республіки Індія щодо репродукції людини (спрямовані, наприклад, на уникнення гендерного дисбалансу та заборону експлуатації сурогатних матерів індійського походження) мають яскраво виражену мету – недопущення домінування приватних інтересів над публічними.

Буддизм – четверта за поширеністю релігія, історія якої налічує більше 2500 років. Буддисти вірять у реінкарнацію душі, тобто в те, що людське життя є циклом народжень й смертей і сповнене страждань. Вийти з цього циклу можна лише шляхом просвітлення (нірвани). Священні тексти буддистів майже не присвячують увагу питанням репродукції людини, оскільки буддизм сповідує чернечий спосіб життя як шлях до просвітлення. Як зазначається в літературі, в буддизмі будь-які репродуктивні можливості дозволятимуться, якщо вони не принесуть шкоди. Наприклад, згідно з одними джерелами, аборт в буддизмі не дозволяється, оскільки буддисти вірять, що життя починається з моменту зачаття, а відтак переривання вагітності є нічим іншим, як вбивством [29, с. 45 - 52]. Тим не менше, в інших джерелах можна віднайти позиції вчених про те, що рішення жінки про штучне переривання її вагітності не буде засуджуватись [30]. Також, вченими зазначається, що в буддизмі не підтримуються евгені-

тичні ідеї щодо репродукції «найкращої» дитини, відібраної, наприклад, за допомогою пренатальної діагностики. Підтримується в буддизмі і сурогатне материнство, однак тільки якщо сурогатна матір дійсно бажає допомогти майбутнім батькам [29, с. 45-52].

Згідно з статистичними даними, буддизм є найбільш поширеним у Китайській Народній Республіці, Королівстві Таїланд та Японській Державі. Оскільки в Королівстві Таїланд майже 95% населення сповідує буддизм [31], видається логічним простежити вплив буддистських міркувань на законодавство про репродукцію людини саме в цій країні. Так, сурогатне материнство в Королівстві Таїланд дозволене, але лише альтруїстичне та лише для підданих Королівства Таїланд (відповідні обмеження були запроваджені у 2015 році) [32]. Застосовуються й окремі допоміжні репродуктивні технології. Після довготривалої заборони на штучне переривання вагітності, у Королівстві Таїланд було дозволено проведення абортів, за умови, якщо вагітність не перевищує строк у 12 тижнів [33].

Отже, питання репродукції людини мало згадуються в буддизмі, а тому їх вплив на формування законодавства важко простежити. Однак, для буддизму, як і для індуїзму, характерним є домінування колективних цінностей над індивідуальними. Наприклад, обмеження щодо застосування сурогатного материнства у Королівстві Таїланд обумовлені необхідністю захисту інтересів дитини, для недопущення ситуації, за якої пара, що скористалася послугами сурогатної матері, залишає без батьківського піклування дитину, яка народилася із вадами розвитку (як сталося з хлопчиком Гаммі, який народився з вадами розвитку і якого біологічні батьки з Австралії залишили сурогатній матері у Таїланді).

Здійснена наукова розвідка є поштовхом для подальшого дослідження впливу релігійних переконань щодо репродукції людини на формування відповідних правових норм і водночас дозволяє сформулювати такі висновки.

У християнстві немає єдиної позиції стосовно репродукції людини; у країнах, в яких більшість населення є православним, важко виявити єдину закономірність формування законодавчих норм про репродукцію людини, оскільки низка країн є секуляризованими зі зниженням ролі релігії в житті суспільства, в той час як є й країни, де релігія має більший вплив на законодавство. Найконсервативніші підходи до репродукції людини існують у католицизмі, а у протестантизмі релігійні приписи є найліберальнішими. Для країн ісламу – навпаки, характерним є істотне позначення релігійних положень на право у сфері допустимої репродукції людини й існує, як правило, повна відповідність правових норм нормам релігійним. Приписи індуїзму також мають вплив на відповідне законодавство, однак існують і винятки із загального правила. Що ж до буддизму, то питання репродукції людини практично не згадуються у відповідних релігійних приписах, а тому їх вплив на формування законодавства важко простежити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Reproduction. *Oxford Learner's Dictionary*. веб-сайт. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/gerproduction (дата звернення: 11.09.2022).
2. Репродукція. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980)*: веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/gerprodukcija> (дата звернення: 11.09.2022).
3. Largest Religions in the World in 2022. *The countries of*. веб-сайт. URL: <https://thecountriesof.com/largest-religions-in-the-world/> (дата звернення: 11.09.2022).
4. Релігія. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980)*: веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/relighija> (дата звернення: 11.09.2022).
5. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.
6. Християнство. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Християнство> (дата звернення: 11.09.2022).
7. Instruction Dignitas Personae on Certain Bioethical Questions. *Vatican.va*: веб-сайт. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20081208_dignitas-personae_en.html (дата звернення: 11.09.2022).
8. Dicastery for the Doctrine of the Faith. *Vatican.va*: веб-сайт. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_pro_14071997_en.html (дата звернення: 11.09.2022).
9. Lee P., Tham J. Catholic Approaches to Procreation and Infertility. *Multicultural and Interreligious Perspectives on the Ethics of Human Reproduction*/ Tham J., Gomez A., Lunstroth J. Switzerland, 2021. p. 19 – 28.

10. Мартич Р. Концепт біоетики в православній вірі. *Соціально-економічні, політико-правові, соціокультурні процеси в Україні та світі*: збірник тез за матеріалами Міжнародної наукової конференції. Київ, 2016. С. 71 – 77. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/20419/1/R_Martich_Mkonf_03_06_2016_IFF.pdf (дата звернення: 11.09.2022).
11. Соціальна концепція Української православної церкви. *Orthodox.org.ua*: веб-сайт. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sotsialna-kontseptsiya> (дата звернення: 11.09.2022).
12. Термінологічно-правописний порадишник для богословів та редакторів богословських текстів (для видань Українського Католицького Університету). Львів: Видання Інституту богословської термінології та перекладів Українського Католицького Університету, 2005. 130 с. URL: <https://nz-theology.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/poradnyk.2005.08.pdf> (дата звернення: 11.09.2022).
13. Durante C. An Orthodox Christian Perspective on Assisted Reproduction. *Multicultural and Interreligious Perspectives on the Ethics of Human Reproduction*/ Tham J., Gomez A., Lunstroth J. Switzerland, 2021. p. 151 – 155.
14. Birkhäuser M. Ethical issues in human reproduction: Protestant perspectives in the light of European Protestant and Reformed Churches. *Gynecological Endocrinology*. 2013. Vol. 29, № 11. p. 955 – 959.
15. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020р. соціологія). *Разумков центр*: веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r> (дата звернення: 11.09.2022).
16. Poland, With Near-total Abortion Ban, to Record Pregnancies. *VoANews*: веб-сайт. URL: <https://www.voanews.com/a/poland-with-near-total-abortion-ban-to-record-pregnancies-6606318.html> (дата звернення: 11.09.2022).
17. McDermott O., Ronan L., Butler M. A Comparison of Assisted Human Reproduction (AHR) Regulation in Ireland with Other Developed Countries. *Reproductive Health*. 2022. Vol. 19, № 62. p. 1 – 13.
18. Іслам. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Іслам> (дата звернення: 11.09.2022).
19. Ethical Guidelines for Human Reproduction Research in the Muslim World, reprinted in Serour GI (ed). *University of Minnesota. Human Rights Library*: веб-сайт. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/muslimresearch.html> (дата звернення: 11.09.2022).
20. Padela A.I., Klima K., Dulvenbode R. Producing Parenthood: Islamic Juridical Perspectives & Theological Implications. *Multicultural and Interreligious Perspectives on the Ethics of Human Reproduction*/ Tham J., Gomez A., Lunstroth J. Switzerland, 2021. p. 169 – 190.
21. Фетва. *СловникUA. Портал української мови та культури*: веб-сайт. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=фетва> (дата звернення: 11.09.2022).
22. Khan M.A.Z., Konje J.C. Ethical and Religious Dilemmas of Modern Reproductive Choices and the Islamic Perspective. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*. 2019. Vol. 232. P. 5 – 9.
23. Kooli. C. Review of Assisted Reproduction Techniques, Laws, and Regulations in Muslim Countries. *Middle East Fertility Society Journal*. 2019. Vol. 24, № 8. P. 1 - 15.
24. Індуїзм. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Індуїзм> (дата звернення: 11.09.2022).
25. Allahbadia G., Allahbadia S, Arora S. Hinduism and Reproduction in Contemporary India. *Faith and Fertility*/ Blyth E., Landau R. London, 2009. P. 111 – 136.
26. Москаленко К. Вибір статі майбутньої дитини за соціальними та медичними показаннями: проблеми правового регулювання / *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 48 – 51.
27. Kishore R. Assisted Reproductive Technology: Challenges and Values – Global Milieu and a Journey Through Hinduism. *Multicultural and Interreligious Perspectives on the Ethics of Human Reproduction*/ Tham J., Gomez A., Lunstroth J. Switzerland, 2021. P. 99 – 113.
28. Saran J, Padubidri JR. New Laws Ban Commercial Surrogacy in India. *Medico-Legal Journal*. 2020. Vol. 88, № 3. P. 148-150.
29. Zhang. E. Motherhood and Reproduction: ART from a Buddhist Perspective. *Multicultural and Interreligious Perspectives on the Ethics of Human Reproduction*/ Tham L.J., Gomez A., Lunstroth J. Switzerland, 2021. P. 41 – 53.
30. Buddhism and Reproductive Choice. *Religious Coalition for Reproductive Choice*: веб-сайт. URL: <https://rcrc.org/buddhist/> (дата звернення: 11.09.2022).
31. Buddhism in Thailand. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*: веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_in_Thailand (дата звернення: 11.09.2022).
32. Stasi A. Protection for Children Born Through Assisted Reproductive Technologies Act, B.E. 2558: The Changing Profile of Surrogacy in Thailand. *Clinical Medicine Insights: Reproductive Health*. 2017, Vol. 11, № 1. P. 1 – 7.
33. Thailand Legalizes Abortion in 1st Trimester but Keeps Other Restrictions. *The New York Times*: веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/2021/01/28/world/asia/thailand-abortion-rights.html> (дата звернення: 11.09.2022).